

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

НАЗАРОВА ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 330.332:338.43(477.46)

**СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ
ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права» (м. Херсон) Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Савенко Ігор Іванович,
Одеська національна академія харчових
технологій, завідувач кафедри менеджменту та
логістики.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент
Шапалова Інга Олексіївна,
Міжнародний університет бізнесу і права,
завідувач кафедри обліку і аудиту;

доктор економічних наук, професор
Зінов'єв Фелікс Володимирович
Кримський економічний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана», завідувач
кафедри управління персоналом;

доктор економічних наук, доцент
Красноруцький Олексій Олександрович
Харківський національний технічний
університет сільського господарства імені Петра
Василенка, завідувач кафедри організації
виробництва, бізнесу та менеджменту.

Захист відбудеться «28» січня 2015 року о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.088.04. в Одеській національній академії харчових технологій за адресою: 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної академії харчових технологій за адресою: 65039, м. Одеса, вул. Канатна, 112.

Автореферат розісланий «26» грудня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.С. Кайтанський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Функціонування ринкових відносин в агропродовольчій сфері економіки та формування конкурентоспроможності підприємств не можливе без здійснення відповідних економічних реформ та включення України у світові інтеграційні процеси. Особлива роль при вирішенні цих проблем належить зовнішньоекономічній діяльності, що є важливою і невід'ємною частиною господарської діяльності усіх учасників ринкових відносин, які створюють сприятливі умови для здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств, підвищення рівня та обсягів виробництва. Незважаючи на велику зацікавленість суб'єктів підприємницької діяльності у використанні права виходу на зовнішній ринок і здійсненні експортно-імпорتنих операцій та отриманні валютних коштів, практика показує, що результати цієї діяльності не завжди є позитивними. Тому, перед суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності постають проблеми аналізу динаміки, кон'юнктури міжнародних і внутрішніх ринків і на цій основі - розробки стратегії, яка б забезпечила достатню гнучкість в поведінці суб'єктів господарювання та оперативності у прийнятті ними відповідних рішень.

Ефективна стратегія є однією із ключових складових досягнення успіху підприємств агропродовольчої сфери на іноземних ринках, вона здатна відповідати на різноманітні виклики та вимоги середовища функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, максимально використовуючи і розвиваючи усі можливості та ліквідовуючи загрози зовнішніх і внутрішніх умов функціонування. Варто зауважити, що розробка стратегії в умовах зовнішньоекономічної діяльності є достатньо складним і багатограним процесом, що вимагає комплексного інформаційного забезпечення щодо усіх впливових факторів внутрішньоорганізаційного, національного та іноземного середовища. Поряд з цим, складність функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання у міжнародному середовищі також зумовлена невизначеністю та непередбачуваністю розвитку подій. Саме тому розробка і впровадження ефективних стратегій функціонування підприємств агропродовольчої сфери на зовнішньому ринку є актуальним та важливим завданням в сучасних умовах.

Дослідженнями проблем стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю (ЗЕД) займалися відомі закордонні і вітчизняні вчені, зокрема, Ф. Аналоуї, І. Ансофф, А.Н. Барковський, Б.О. Белов, В.А. Васильченко, О.С. Віханський, В.С. Єфремов, Ф.В. Зінов'єв, А.Т. Зуб, Б. Карлофф, О.О. Красноручський, В. Колпаков, Г. Мінцберг, М. Отінова, І.І. Савенко, М.А. Хвесик, І.О. Шаповалова та інші. Разом з тим, при наявності досить великого числа робіт, процес розробки стратегії управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери досліджений недостатньо. Крім того, з розвитком процесів глобалізації та міжнародної інтеграції виникають та набувають виняткової актуальності нові проблеми, що вимагають наукового вивчення, теоретичного та практичного комплексного вирішення. До таких сфер, що потребують підвищеної уваги належать аспекти впливу міжнародної інтеграції на подальший розвиток підприємств агропродовольчої сфери, особливо умови, що формуються

відповідно до зобов'язань країни взятих внаслідок вступу до СОТ. Тому, розробка концептуальних засад формування стратегії та механізмів розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери набуває все більшої наукової актуальності та практичного значення.

Важливість і значимість цих питань зумовили вибір теми, постановку мети і завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено відповідно до теми «Стратегічні напрями та пріоритети розвитку ринків АПК в умовах інтеграції та глобалізації (номер державної реєстрації 0109U002937), «Ефективне використання ресурсного потенціалу АПК України в умовах стабілізації світової економіки (номер державної реєстрації 0109U002938). Внесок автора полягає у розробці й обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій зі стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій з формування стратегії та механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери.

Реалізація мети дисертаційної роботи обумовила наступні завдання дослідження:

- дослідити теоретичні аспекти проблеми і визначити сутність поняття «стратегія управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери»;
- розробити концепцію формування стратегії управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери;
- запропонувати модель організаційно-економічного механізму координації зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери;
- обґрунтувати концепцію нарощування експортного потенціалу підприємств і організацій агропродовольчої сфери на засадах активізації процесів міжгалузевої інтеграції;
- удосконалити методичні засади оцінки цінової конкурентоспроможності продовольчої продукції вітчизняних виробників;
- розробити метод двохкритеріального аналізу стану системи підприємств агропродовольчої сфери «продовольча незалежність - конкурентоспроможність»;
- запропонувати систему інструментів оцінки рівня концентрації експорту продовольчої продукції;
- удосконалити інструментарій обґрунтування управлінських рішень щодо обсягів і структури виробництва продовольчої продукції на експорт;
- розвинути комплекс заходів інституційного регулювання розвитку експортного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери;
- обґрунтувати концепцію розвитку інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери;

- запропонувати підходи до оцінки та регулювання впливу експортно-імпортних операцій із аграрною продукцією на фінансовий стан підприємств агропродовольчої сфери;

- обґрунтувати концепцію інституційної підтримки розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери.

Об'єктом дослідження є процеси стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних, методичних і практичних засад формування стратегії та механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу дисертаційної роботи становлять сучасні теорії й концепції стратегічного управління, результати фундаментальних вітчизняних і закордонних досліджень з теоретичних і практичних проблем стратегічного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств і організацій агропродовольчої сфери.

В процесі дослідження використовувалась низка методів, серед яких діалектичний та абстрактно-логічний (при узагальненні теоретичних і методологічних засад формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери), монографічний (при висвітленні поглядів учених на досліджувані в роботі проблеми); графічний (при вивченні динаміки і структур змін у досліджуваній галузі, на світових ринках аграрної продукції); аналітичний (при проведенні SWOT-аналізу експортного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери, а також можливостей створення оптових ринків аграрної продукції), економіко-математичного моделювання (планування оптимальних параметрів аграрного виробництва з врахуванням оптимізації експортного потенціалу і потреб внутрішнього ринку у продовольчій продукції), економічне прогнозування (при дослідженні різних сценаріїв розвитку галузей з врахуванням потреб у продовольстві), статистичні (при дослідженні інфраструктурного забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств).

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативні акти України, що регламентують діяльність агропродовольчих підприємств, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства економіки та торгівлі України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем управління зовнішньоекономічною діяльністю, дані статистичної звітності агропродовольчих корпорацій, матеріали вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференцій, власні розрахунки та спостереження.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій з формування стратегії та механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери. Найбільш важливі наукові результати, отримані у процесі дослідження, та їх наукова новизна полягають у наступному:

вперше:

- розроблено концепцію формування стратегії управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери, особливістю якої є ув'язування стратегічних цілей і завдань підвищення ефективності їх господарської діяльності зі стратегією забезпечення продовольчої безпеки країни, з урахуванням дотримання вимог СОТ щодо квот і митного регулювання;

- запропоновано модель організаційно-економічного механізму координації зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери, що інтегрує інструментарій регулювання на мікро- та мезорівнях, передбачає створення у системі ринкової інфраструктури мережі регіональних центрів регулювання, основною метою яких є координація руху матеріальних, товарних та інформаційно-маркетингових потоків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчої сфери;

- обґрунтовано концепцію нарощування експортного потенціалу підприємств і організацій агропродовольчої сфери на засадах активізації процесів міжгалузевої інтеграції, створення вертикальних та горизонтальних інтегрованих структур у формі експортно-орієнтованих стратегічних альянсів та кластерів, що забезпечують взаємодію аграрних і переробних підприємств із державою, освітнім сектором, транспортною та торговельною інфраструктурою тощо;

удосконалено:

- методичні засади оцінки цінової конкурентоспроможності продовольчої продукції вітчизняних виробників, що враховують щорічні коливання внутрішньої та світової кон'юнктури ринків, різницю внутрішніх та зовнішніх цін на продовольчу продукцію та очікуваного зв'язаного тарифу, що є максимальною межею захисту вітчизняного ринку відповідного товару в межах СОТ;

- метод двохкритеріального аналізу стану системи підприємств агропродовольчої сфери «продовольча незалежність - конкурентоспроможність», створений на основі інструментарно-методичної бази класичних теорій міжнародної торгівлі з використанням індексу продовольчої незалежності (FI) та модифікованого індексу Грінвея-Мілнера (індекс виявлених порівняльних переваг RCA);

- систему інструментів оцінки рівня концентрації експорту продовольчої продукції, що комплексно поєднує та узгоджує показники: індекс Хіршмана; індекс диверсифікації експорту за товарними групами та загальної кількості тарифних ліній (товарних позицій); індекс Баласса та індекс Лафая;

- інструментарій обґрунтування управлінських рішень щодо обсягів і структури виробництва продовольчої продукції на експорт, а саме: розроблено економіко-математичну модель оптимізації структури виробництва, переробки та експорту продовольчої продукції, яка охоплює всі етапи виробництва та просування продукції на іноземні ринки: від виробництва сировини – до реалізації кінцевої продукції;

дістали подальший розвиток:

- понятійно-термінологічний апарат менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, а саме: уточнено сутність поняття «стратегія зовнішньоекономічної

діяльності підприємств агропродовольчої сфери» в контексті сучасних вимог і особливостей, що виникають у зв'язку із участю країни в міжнародних інтеграційних процесах;

- комплекс заходів інституційного регулювання розвитку експортного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери на макро-, мезо- та мікрорівні, що спрямовані на активізацію міжнародних та міжрегіональних торговельно-економічних зв'язків аграрних і переробних підприємств за рахунок комбінованих джерел фінансування;

- концепція розвитку інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери, що передбачає поєднання дії ринкових регуляторів із впливом державних інституцій, забезпечує сприяння експорту і ефективну інтеграцію аграрних і переробних підприємств в систему міжнародних зв'язків на основі створення мережі спеціалізованих регіональних центрів розвитку експортного потенціалу;

- підходи до оцінки та регулювання впливу експортно-імпортних операцій із аграрною продукцією на фінансовий стан підприємств агропродовольчої сфери, з врахуванням внутрішньої економічної ситуації та впливу інституціонального середовища;

- концепція інституційної підтримки розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери з врахуванням вимог СОТ, а також завдань гармонізації вітчизняних стандартів на продовольчу продукцію зі міжнародними стандартами НАССР.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості використання теоретико-методологічних, методичних і практичних розробок і пропозицій у діяльності підприємств агропродовольчої сфери при формуванні стратегій їх зовнішньоекономічної діяльності, органами влади різних рівнів при розробці галузевих і регіональних стратегічних програмних документів.

Результати дисертаційного дослідження, висновки і рекомендації, що містяться у роботі, схвалені та використовуються у практичній діяльності Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації (довідка №803/06/08-29/13 від 14.08.2013 р.); Миколаївського обласного об'єднання «Союз сільськогосподарських підприємств» (довідка № 203 від 10.03.2011р.); Управління агропромислового розвитку Єланецької райдержадміністрації Миколаївської області (довідка № 24 від 17.10.2013р.); Приватно-орендного сільськогосподарського підприємства «Золота Нива» (довідка № 103 від 14.02.2014р.); Приватного акціонерного товариства «Оберіг» (довідка № 14 від 22.04.2012р.); навчальному процесі ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права (довідка № 831 від 23.04.2014р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом власного наукового дослідження автора. Наукові результати, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише власні ідеї та розробки автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати наукових досліджень пройшли апробацію на конференціях, семінарах, нарадах, консультаціях та заняттях, серед яких найбільш важливими були: “Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми” (Тернопіль, 2008), “Стратегии развития Украины в глобальной среде” (Симферополь-Ялта, 2008), “Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодення” (Київ, 2009), “Продуктивні сили та продовольча безпека країни” (Київ, 2010), “Проблеми розвитку соціально-економічних систем в контексті глобалізаційних викликів” (Хмельницький, 2010), “Соціум. Наука. Культура” (Київ, 2011), “Участь молоді у розвитку економіки та суспільства України” (Київ, 2011), “Науковий потенціал - 2011” (Київ, 2011), “Проблеми глобалізації та моделі стійкого розвитку економіки” (Луганськ, 2011), “Dny vedy – 2011” (Прага, 2011), “Naukowa przestrzen Europy – 2011” (Премішль, 2011), “Простір і час сучасної науки” (Київ, 2011), “Реформування економічної системи України в контексті міжнародного співробітництва” (Вінниця, 2011), “Проблеми конструкції і розвитку форм самоорганізації людських спільнот” (Київ-Лондон, 2011), “Маркетингове забезпечення продовольчого ринку України” (Київ, 2011), “Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин” (Умань, 2011), Розвиток механізмів функціонування економіки та фінансово-кредитного сектору в умовах євро інтеграційних процесів (Симферополь, 2012), Сучасний соціокультурний простір (Київ, 2014), Структурні трансформації національних економік в умовах глобалізації (Миколаїв, 2014), Управління соціально-економічним розвитком держави, регіону, підприємства (Полтава, 2014) та інших міжнародних та всеукраїнських конференціях та науково-методичних семінарах.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 63 наукові праці, в тому числі 6 монографій, 26 статей у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій 40,8 ум. друк. арк., з них особисто автору належить 40,8 ум. друк. арк.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається з вступу, п’яти розділів, висновків, 37 додатків, списку використаних джерел (490 найменувань) на 47 сторінках, містить 84 таблиці і 62 рисунки. Загальний обсяг дисертації становить 545 сторінок комп’ютерного тексту, основна частина 390 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери» досліджено теоретичні засади здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери, визначено умови та чинники здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств, обґрунтовано теретично-методологічні принципи стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери.

В результаті дослідження визначено, що забезпечення збалансованості формування і реалізації стратегії ЗЕД підприємств агропродовольчої сфери повинно відбуватися з врахуванням як внутрішніх потреб у продовольчій продукції, так і необхідності здійснення ЗЕД.

Ґрунтуючись на проведеному дослідженні, аналізі діючого законодавства і вітчизняної та закордонної практики формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери, а також на вивченні цілого ряду робіт вчених з питань наукового дослідження, проблем здійснення зовнішньоекономічної діяльності, сценарного підходу, імітаційного моделювання, у даній роботі були висунуті та доведені такі гіпотези:

- про необхідність формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) підприємств агропродовольчої сфери на основі врахування внутрішніх потреб країни у продукції і необхідності отримання валютних коштів від операцій на зовнішніх ринках;

- про різну роль сільського господарства в економіці областей і територіальної диференціації виробництва продовольства, що в свою чергу потребує наявності гнучкої та налагодженої мережі міжрегіональної торгівлі і відповідно виникнення необхідності врахування цього фактору в плануванні зовнішньоекономічної діяльності з аграрною продукцією;

- про різну роль зовнішньоекономічної діяльності з агропродовольчою продукцією, а також дослідження зв'язку розвитку агропродовольчого комплексу і обсягів експорту і імпорту відповідної продукції;

- про необхідність державної підтримки ЗЕД агропродовольчої сфери з врахуванням зобов'язань країни у зв'язку з участю в СОТ;

- про необхідність врахування тенденцій, що складаються на світовому ринку сільськогосподарської продукції для визначення основних напрямків розвитку вітчизняного агропродовольчого комплексу і можливостей інтеграції з ЄС;

- про необхідність створення агропродовольчих кластерів для більш ефективного виробництва і реалізації продукції на закордонних ринках;

- про необхідність змін митно-тарифної системи у зв'язку з участю України в СОТ;

- про вплив зовнішньоторговельної політики держави на ефективність здійснення ЗЕД підприємств агропродовольчої сфери.

Доведення поданих вище гіпотез дозволило сформулювати у роботі концепцію впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчої сфери. Ця концепція ґрунтується на синергетичній парадигмі, принципи якої знайшли своє відображення в таких її гіпотезах (табл. 1).

Дані гіпотези розглядаються в рамках однієї з шкіл стратегічного управління, а саме школи позиціонування, яка визнає вихідні положення шкіл дизайну і планування та їхні моделі.

Управління зовнішньоекономічною діяльністю побудоване на підґрунті макроекономічних теорій і пов'язаних з ними загальноекономічних концепцій розвитку світового господарства, у відриві від яких неможливе його

функціонування. Сучасні концепції управління зовнішньоекономічною діяльністю характеризуються різноманітністю підходів, які об'єднують принципи, методи та інструменти управління ЗЕД з урахуванням їх різних аспектів і характеристик.

Таблиця 1

**Взаємозв'язок принципів синергетичної парадигми
і гіпотез концепції**

Принципи синергетичної парадигми	Гіпотези, в яких принципи знаходять своє відображення
Нелінійність	Гіпотеза 1
Відкритість	Гіпотеза 2
Випадковість	Гіпотези 3 – 5
Нерівноважність Нестійкість	Гіпотези 6 – 7
Багатоваріативність	Гіпотеза 8

Виникнення та розвиток теорій управління ЗЕД обумовлене еволюцією системи ринкових відносин. При цьому більшість теорій і підходів до управління ЗЕД залишаються актуальними та дієвими для ефективного ведення діяльності підприємств і сьогодні. В табл. 2 показані основні концепції управління ЗЕД, представлені в хронологічній послідовності. Теоретичні концепції управління зовнішньоекономічною діяльністю є об'єднанням управлінських ідей і теорій міжнародної торгівлі (бізнесу).

Таблиця 2

Основні концепції управління ЗЕД в хронологічній послідовності

Концепції в хронологічній послідовності	Особливі риси концепції	Теорії, що відображають суть концепції
Класичні описові концепції міжнародної торгівлі (XIX ст. включно)	Управління ЗЕД не є первинно важливим. Основні інструменти, що забезпечують невеликий обсяг міжнародної торгівлі, – практичний досвід, стійкі традиції і торговельні звичаї. Виникнення першої систематизованої теорії міжнародної торгівлі – меркантилізму.	Теорія абсолютної переваги А. Смита; теорія відносної переваги Д. Рікардо – Р. Торренса; теорія міжнародної вартості Дж.Ст. Мілля.
Регулятивні теорії розвитку зовнішньоекономічної діяльності (середина 70-х рр. XX ст.)	Активне втручання уряду в міжнародні ділові операції, різко збільшена роль управління на рівні держав. Подолання наслідків двох світових війн, розкол світу на дві протилежні соціально-економічні системи.	Школи Кейнса, монетаризму, теорія Хекшера-Оліна, парадокс Леонтьєва
Сучасні концепції системного підходу до управління міжнародним бізнесом (кінець XX ст.)-	Усунення соціально-політичного протистояння у сфері міжнародного бізнесу. Ресурсний підхід визначають як основний. Корпоративний менеджмент міжнародних компаній – вирішальний фактор розвитку та розширення ЗЕД.	Концепції експортних і імпорتنних можливостей

За багато років існування міжнародної торгівлі і бізнесу, в цілому змінювалися погляди на цю діяльність, виникало немало ідей щодо міжнародного бізнесу, які зберегли свою значущість і до наших днів.

Дослідження здійснюється в рамках концепції експортних та імпорتنих можливостей, а саме одного з підходів цієї концепції - використання надлишкових потужностей для здійснення ЗЕД підприємствами агропродовольчої сфери.

Визначено, що в результаті реформування агропродовольчої сфери виникла реальна можливість багатоваріантних стратегічних напрямів її розвитку. До найбільш ї загальних напрямів автор відносить наступні: впровадження раціональних технологій і перехід на використання високопродуктивних технічних засобів, що дозволяють застосовувати науково обгрунтовану систему ведення агропромислового виробництва, забезпечення агропродовольчої сфери необхідними матеріальними ресурсами у відповідному асортименті і співвідношенні шляхом концентрації засобів в спеціальному фонді економічного розвитку господарства; цілеспрямоване використання засобів на формування матеріально-технічної бази із залученням амортизаційного фонду і відрахувань від прибутку на розширення виробництва, субсидій, модернізація організаційно-виробничої структури і структури управління в цілях раціональнішого використання земельних угідь, засобів виробництва і трудових ресурсів, оптимізація спеціалізації і раціоналізація розмірів виробництва при вдосконаленні міжгосподарських і внутрішньогосподарчих організаційно-економічних відносин на основі формування горизонтальних і вертикальних коопераційно-інтеграційних зв'язків, вдосконалення економічного механізму господарювання на основі ресурсозберігання і мотиваційного забезпечення раціонального використання виробничих ресурсів господарства, розширення сфери маркетингової діяльності підприємств агропродовольчої сфери.

В роботі визначено, що процес формування ефективного виробництва безпосередньо пов'язаний із станом зовнішньої торгівлі продукцією. Зовнішньоекономічна діяльність через фінансово-економічні механізми здатна самостійно формувати економічну ефективність виробництва, доповнювати та підтримувати стабільне економічне середовище, а за певних умов забезпечувати розширене відтворення в галузях з відповідним економічним ефектом. Зовнішньоекономічна діяльність в агропродовольчій сфері є засобом, за допомогою якого підприємства мають можливість та зобов'язані реалізувати на зовнішніх ринках свої потенційні порівняльні переваги в масштабності та ефективності виробництва продукції, продуктивності власних матеріальних, земельних, трудових та інших ресурсів. Інтегрованими показниками цих переваг в аграрному виробництві є вартість, якість та ліквідність сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Зважаючи на це, зовнішньоекономічна діяльність в агропродовольчій сфері розглядається як взаємовигідні економічні відносини суб'єктів ЗЕД та іноземних суб'єктів господарської діяльності, які мають місце в Україні та за її межами і економічним середовищем яких є агропродовольча сфера.

Відмічено, що для агропродовольчих суб'єктів господарювання, що працюють на зовнішньому ринку важливо правильно оцінити ситуацію, що створилася на ринку, розробити ефективні способи підвищення своєї конкурентоспроможності, які відповідали б, з одного боку, конкретній ринковій ситуації і тенденціям її розвитку, а з іншої – особливостям виробництва. ЗЕД є комплексною сферою діяльності, характеризується широким набором форм, тому вимагає системного підходу, можливого в рамках визначеної стратегії. Еволюційний розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств обумовлює необхідність вдосконалення на науковій основі організаційно-економічного механізму зовнішньоекономічної діяльності. Найбільш значимими аспектами у вирішенні проблем стратегічного планування зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є : тип економічної системи, у якій функціонує досліджуваний суб'єкт господарської діяльності, етап розвитку підприємництва, національні особливості країни; тип досліджуваних підприємств.

Доведено, що дослідження концепцій ЗЕД необхідно проводити в наступній послідовності. По-перше, перед тим, як приступити до вивчення предмета дослідження (принципів і технології формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства), необхідно проаналізувати існуючий понятійний апарат, основні принципи, моделі і методи розбудови стратегії. Потім, визначивши термінологію і вивчивши сутність стратегії і процес її формування, необхідно вивчити специфіку зовнішньоекономічної діяльності, місце зовнішньоекономічної складової в загальній стратегії розвитку підприємства, а також існуючі методи і моделі формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, на основі проведеного дослідження була висунута гіпотеза 1: про необхідність формування стратегії управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери на основі врахування внутрішніх потреб країни у продукції і необхідності отримання валютних коштів від операцій на зовнішніх ринках.

У другому розділі **«Передумови і фактори формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери»** розглянуто сучасний стан розвитку аграрного сектору країни, досліджено особливості зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери, розглянуто основні напрямки державної підтримки ЗЕД підприємств агропродовольчої сфери.

Проведені дослідження свідчать, що переважна кількість господарств, зайнятих у сільському господарстві зосереджена в Миколаївській, Одеській, Херсонській областях. Зменшення кількості підприємств в цілому по Україні (на 133 од.) за досліджуваний період пояснюється, перш за все, їх укрупненням. Показники ефективності виробництва сільськогосподарської продукції за 2008-2013рр., свідчать про покращення ситуації в сільському господарстві. Відмічено, що господарствам населення відводиться значна роль, адже вони підвищують рівень продовольчої незалежності країни, забезпечують зайнятість сільського населення та сприяють формуванню, хоч і не великого, та все ж таки, доходу сільських сімей. В деяких областях питома вага продукції,

виробленої в господарствах населення перевищує 50 %, а в деяких складає понад 90 %. Вважаємо, що такий стан речей є економічно недоцільним внаслідок двох причин. Першою складною проблемою є значне старіння сільського населення і взагалі його зменшення. Другою причиною є те, що така продукція в переважній більшості випадків не відповідає вимогам СОТ і тому не може бути реалізована на зовнішніх ринках. Саме тому її виробництво повинно буди зосереджено у великотоварних виробництвах, де можливе виконання вимог щодо якості продукції. Відзначено, що 2012 р. порівняно з попереднім роком зростання сільськогосподарського виробництва мало місце у 17 регіонах. Отже, зростання виробництва дає можливість здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. Таким чином, на основі проведеного дослідження була висунута гіпотеза 2: про різну роль сільського господарства в економіці областей і територіальної диференціації виробництва продовольства, що в свою чергу потребує наявності гнучкої та налагодженої мережі міжрегіональної торгівлі і відповідно виникнення необхідності врахування цього фактору в плануванні зовнішньоекономічної діяльності з аграрною продукцією.

Відмічено, що домінуючими тенденціями, що формують майбутнє агропродовольчої сфери є вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ), можливостям інтеграції країни з країнами-членами Європейського Союзу (ЄС) в рамках зони вільної торгівлі та іншими міжнародними угрупованнями, а також тими змінами, що складаються на світовому ринку агропродовольчої продукції. Вкрай низькі темпи й обсяги розвитку експортно-імпортних операцій в АПК свідчать про недосконалість розв'язання проблем адаптації зовнішньоекономічної діяльності до умов світового ринку та норм і правил ГАТТ/СОТ, а також міжнародної інтеграції.

Відмічено, що основними напрямками щодо створення можливостей для реалізації агропродовольчої продукції на зовнішніх ринках є наступні:

- створення системи моніторингу та прогнозування ринку, пошук перспективних ринків та просування продукції на зовнішні ринки;
- стимулювання ринкового попиту та пропозиції на вітчизняну продукцію;
- формування і функціонування інфраструктури ринку, системні та програмні підходи до розвитку ринку;
- захист інтересів вітчизняних товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- науково-технічне та інформаційне забезпечення розвитку ринку;
- формування необхідної законодавчої та нормативно-правової бази;
- захист економічної конкуренції;
- забезпечення прозорості ринку.

Таким чином, на основі проведеного дослідження була висунута гіпотеза 3: про різну роль зовнішньоекономічної діяльності з агропродовольчою продукцією, а також дослідження зв'язку розвитку агропродовольчої сфери і обсягів експорту і імпорту відповідної продукції.

Аналіз державної підтримки по класифікації СОТ показав, що заходи по лібералізації підтримки агропродовольчої сфери припускають не її скасування, а лише зміну структури і напрямів. Представлений комплекс моделей державної підтримки демонструє можливість ефективної дії на аграрний сектор регіону в нових умовах. Перевага моделей – в можливості їх модифікації. Таким чином, на основі проведеного дослідження була висунута гіпотеза 4: про необхідність державної підтримки ЗЕД агропродовольчої сфери з врахуванням зобов'язань країни у зв'язку з участю в СОТ.

У *третьому розділі* **«Аналіз стану розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери»** проаналізовано сучасний стан світових ринків сільськогосподарської продукції, наявність і використання ресурсного потенціалу підприємств для здійснення ними ЗЕД, визначені основні проблеми і перспективи розвитку підприємств агропродовольчої сфери в контексті європейської інтеграції.

Відзначено, що особливість формування ринкових відносин в агропродовольчій сфері економіки виявляється в тому, що сільське господарство найбільше порівняно з іншими галузями залежить від кон'юнктури ринку, а продовольчий ринок найбільш вразливий із соціальної точки зору, оскільки його розвиток безпосередньо пов'язаний з рівнем життя населення, його платоспроможністю.

Зроблено висновок про те, що для того, щоб процеси адаптації агропродовольчої сфери до відкритої ринкової аграрної економіки були дієвими, необхідно, враховуючи національні політичні, економічні, правові традиції, створити ефективний механізм регулювання сільського господарства, окремих його галузей. Співробітництво з Європейським Союзом є одним із головних пріоритетів зовнішньоекономічної політики України, саме тому на даний час активно здійснюються заходи, які спрямовані на поглиблення співпраці між Україною та Європейським Союзом, зокрема, у сфері агропромислового комплексу. Проведені дослідження свідчать, що у торгівлі аграрною продукцією між Україною та ЄС існують такі основні перешкоди: нерозвинена інфраструктура (зерносховища, овочесховища, холодильники, дороги, транспорт); зарегульовані та задовгі митні процедури; недорозвинена інформаційна система про ринок та слабкий доступ до інформації; низька частка у виробництві високоякісних продуктів (зокрема твердих сортів пшениці); невідшкодування ПДВ експортерам; експортні та імпорتنі мита на деякі види продукції; заборона на імпорту української продукції до ЄС внаслідок невідповідності її якості стандартам ЄС.

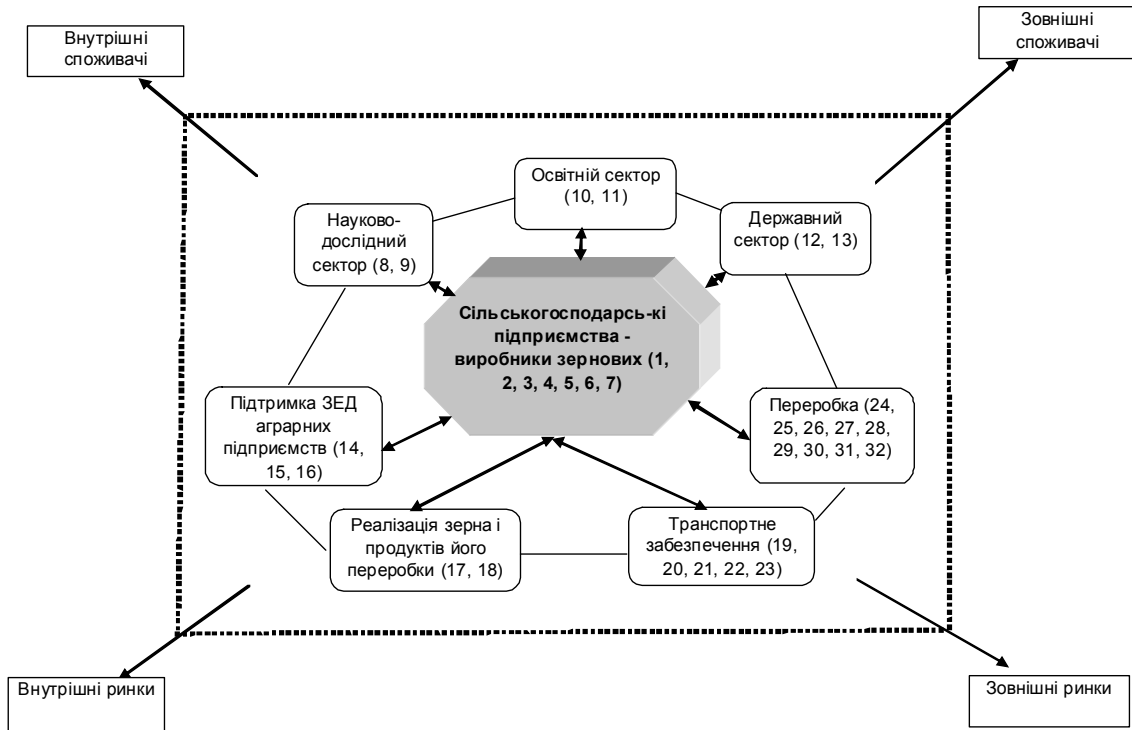
У *четвертому розділі* **«Концепція формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери»** зовнішньоекономічна діяльність визначена як об'єкт регулювання, досліджені можливості формування кластерних утворень, розглянуто концепцію ЗЕД в агропродовольчій сфері і обґрунтовано програму розвитку ЗЕД підприємств агропродовольчої сфери. Відмічено, що найбільш чутливими сферами державного регулювання економіки, яких торкнуться і вже торкаються зміни у зв'язку з набуттям Україною членства в СОТ є:

1. Зміни в митно-тарифному регулюванні імпорту. Основним чинником збільшення продовольчого імпорту у 2013 р. було ввезення м'ясної продукції – 47% у структурі загального приросту. У 2013 р. порівняно з 2005 р. вартість імпортованої м'ясної сировини збільшилась у 6,5 разів. Головна причина криється у внутрішньому зменшенні обсягів виробництва цієї продукції. Зниження імпортних тарифів, яке відбулось після вступу країни до СОТ, також відіграло свою роль у збільшенні обсягів.

2. Зміни в митно-тарифному регулюванні експорту. Поступове зниження ставок експортного мита на насіння деяких видів олійних культур, а також живу худобу та шкіряну сировину завдаватиме суперечливого впливу на українську економіку. З одного боку, зростатимуть вигоди вітчизняних виробників сировини, що дозволяє сподіватись на надання позитивного імпульсу розвитку АПК країни загалом (зростання попиту на сільгосптехніку, агрохімію, корми тощо).

3. Зниження нетарифних обмежень і технічних бар'єрів зовнішньої торгівлі. Ключові закони України щодо застосування антидемпінгових, компенсаційних та захисних заходів було прийняті у 1998 р. Вони значною мірою відповідали правилам СОТ, хоча деякі положення цих законів ще потребували внесення змін для забезпечення повної відповідності.

Проведений кластерний аналіз дає підставу розглянути можливість створення агропромислового зернового кластеру в Миколаївській області. Підставою для формування агропромислового кластеру є наявність сировинної бази, достатня кількість населення, сприятливі кліматичні умови, необхідність сприяння росту зайнятості населення у сфері переробки продукції. В основу кластеру покладемо розуміння кластеру як системи, що спрямована на забезпечення розвитку зерновиробництва і сприяння зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери через налагодження взаємовідносин ядра кластера з зацікавленими сторонами і яка реалізується через взаємодію внутрішніх складових і побудована на взаємовідносинах підприємств агропродовольчої сфери із державою, переробниками, освітнім сектором, реалізацією тощо (рис.1). Відмічено, що на аналогічних засадах в Миколаївській області можуть бути створені і інші перспективні кластери: виробництво виноградних вин (ядро кластеру можуть складати ТОВ «Сандора» (Жовтневий район), ВАТ «Коблево» (Березанський район), ВАТ «Радсад» (Миколаївський район), ВАТ «Зелений гай» (м. Вознесенськ), Сільськогосподарське ЗАТ «Ольвія» (Очаківський район), - виробництво плодово-овочевої продукції (ядро кластеру - ТОВ «Сандора» (Жовтневий район), ФГ «Владам (Жовтневий район) ТОВ «Вікторія» (Жовтневий район), ЗАТ «Вознесенський консервний завод», Кооперативне підприємство «Первомайський консервний завод», Сільськогосподарське ЗАТ «Консервпром» (Новоодеський район), - виробництво продукції із молока (ядро кластеру - ЗАТ «Лакталіс Україна» (м. Миколаїв), ЗАТ «Баштанський сирзавод», ЗАТ «Первомайський молочноконсервний комбінат», ВАТ «Фрост» (м. Миколаїв).

Рис. 1 Модель зернового кластеру

(1 - Агрофірма "Нива" м. Новий Буг, 2 - Агрофірма "Раєвська" Веселинівський р-н, 3 - Закрите акціонерне сільськогосподарське товариство "Зоря Інгула", м. Баштанка, 4 - Фермерське господарство "Органік Системс" холдингу "Агрофьюжн", м. Миколаїв, 5 - ТОВ сільськогосподарське підприємство "Нібулон", м. Миколаїв, 6 - ПОСП "Золота нива", м. Новий Буг, 7 - Відкрите акціонерне товариство "Золотий колос", Жовтневий р-н, 8 - Державне підприємство дослідного господарства "Агрономія" Миколаївського інституту агропромислового виробництва Української академії аграрних наук, Арбузинський р-н, 9 - Інститут землеустрою УААН, Миколаївська філія, м. Миколаїв, 10 - Миколаївський національний аграрний університет, 11 - Мигіївський аграрний коледж, 12 - Управління з питань зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, європейської інтеграції, туризму і курортів миколаївської обласної державної адміністрації, 13 - Управління сільського господарства Миколаївської області, 14 - Дочірнє підприємство «Миколаївдержзовнішінформ», м. Миколаїв, 15 - Миколаївська регіональна торгово-промислова палата, м. Миколаїв, 16 - Миколаївський регіональний центр підтримки бізнесу, м. Миколаїв, 17 - Товариство з обмеженою відповідальністю "Зерноторговельна компанія" м. Миколаїв, 18 - Відкрите акціонерне товариство "Агроекспорт", м. Миколаїв, 19 - ДП "Миколаївський морський торговельний порт", м. Миколаїв, 20 - Філія "Миколаївський річковий порт" АСК "Укррічфлот", м. Миколаїв, 21 - Дніпро – Бузький морський порт ТОВ "МГЗ", м. Миколаїв, 22 - Філія ДП "Державна продовольче-зернова корпорація України" "Миколаївський портовий елеватор", м. Миколаїв, 23 - Дочірнє підприємство "Миколаївський портовий елеватор" ДАК "Хліб України", Миколаїв)

Таким чином, на основі проведеного дослідження була висунута гіпотеза б: про необхідність створення аграрних кластерів для більш ефективного виробництва і реалізації продукції на закордонних ринках. Визначено, що високий рівень концентрації експорту є одним із важливих чинників, що зумовлює чутливість галузі до різких змін на товарних ринках. Було використано кілька індексів для оцінки рівня концентрації товарного експорту:

- індекс Хіршмана, значення якого лежить в діапазоні від 0 до 1, при цьому вищі з них відповідають більшому рівню концентрації експорту області;
- індекс диверсифікації експорту за товарними групами. Більші значення індексу диверсифікації свідчать про вищу концентрацію експорту області або країни порівняно зі світовою структурою експорту;
- загальна кількість тарифних ліній (товарних позицій).

Відповідні розрахунки наведені в табл.3.

Таблиця 3

Показники концентрації експорту Миколаївської області за 2005-2013 рр.

Роки	Індекс диверсифікації	Індекс Хіршмана	Кількість тарифних ліній експорту
2005	0,590	0,189	218
2006	0,608	0,198	221
2007	0,593	0,196	221
2008	0,587	0,192	223
2009	0,606	0,203	228
2010	0,599	0,171	229
2011	0,602	0,185	227
2012	0,611	0,192	227
2013	0,611	0,193	224

Аналіз рівня диверсифікації експорту свідчить про його досить високу концентрацію. Так, індекс Хіршмана збільшився з 0,189 у 2005 р. до 0,203 у 2009 р., але в подальшому він дещо знизився і в 2013р. склав 0,193. Індекс диверсифікації експорту коливався в діапазоні з 0,587 до 0,611. Найнижче значення, що свідчить про найвищий рівень диверсифікації, було зафіксовано у 2008 р. Рівень концентрації експорту області, оцінений за індексом Хіршмана, є достатньо високим і коливався в межах від 0,171 до 0,203. Рівень розмаїття експорту, оцінений як кількість товарних позицій (тарифних ліній), що експортують підприємства є досить низьким. Товарний експорт агропродовольчого сектору є досить висококонцентрованим, причому ця ситуація з кожним роком посилюється, і рівень концентрації експорту тільки зростає.

Для визначення прогнозованих напрямів виробництва продукції сільського господарства та продукції переробки, яка підлягає експортуванню розроблено економіко-математичну модель визначення оптимальної структури виробництва, переробки та експорту агропродовольчої продукції. На основі здійсненого наукового пошуку, вивчення існуючих методик, аналізу доступної статистичної інформації розроблена економіко-математична модель, цільовою функцією якої є можливість отримання максимального прибутку від експорту сільськогосподарської сировини і продуктів її переробки з врахуванням внутрішніх потреб в них з боку споживачів (населення, переробних підприємств). Основною метою побудови моделі є планування оптимальних параметрів сільськогосподарського виробництва, зернопереробної промисловості, галузі переробки насіння соняшнику та молокопереробного підкомплексів з врахуванням оптимізації експортного потенціалу цих галузей. В результаті були отримані дані, представлені в табл. 4.

В результаті одержано результат, що свідчить про можливість збільшення експорту аграрної продукції з врахуванням необхідності забезпечення внутрішніх потреб. Структура експорту дещо змінюється на користь продукції рослинного походження, а саме зернових культур і олії соняшnikової. Структура експорту продукції тваринного походження залишається майже незмінною. Незважаючи на відставання від більшості держав за показниками

матеріально-технічного забезпечення аграрної галузі, Україна все ж змогла забезпечити собі достатньо високі конкурентні позиції на світовому агропродовольчому ринку, насамперед через наявність потужного земельного ресурсного потенціалу, загалом сприятливих кліматичних умов і відносно дешевої робочої сили.

Таблиця 4

Фактичні та прогнозні обсяги експортованої продукції

Вид продукції	В середньому за 2009-2012 рр.		Прогноз	
	Об'єм експорту, тис. грн	Структура, %	Об'єм експорту, тис. грн	Структура, %
Продукція рослинного походження	7628570,6	77,1	8431136,5	82,8
у т. ч. зернові	3581767,3	36,2	4241955,7	41,7
ріпак	1217009,3	12,3	852387,6	8,4
борошно	789,4	0,0	18374,7	0,2
крупя	793,2	0,0	9056,8	0,1
соняшник	514408,0	5,2	550678,7	5,4
олія соняшникова	2315286,0	23,4	2758683,2	27,1
Продукція тваринного походження	2265814,1	22,9	1748407,6	17,2
у т. ч. сирів твердих	1919510,6	19,4	172558,3	13,7
казеїну	39577,4	0,4	5146,5	0,4
сухого молока	40123,5	0,4	9214,1	0,7
масла тваринного	267148,4	2,7	28933,9	2,3
Разом	9894384,7	100,0	10179544,1	100

Так, протягом усього періоду незалежності вона стабільно входить у першу десятку країн – світових виробників ячменю, гречки, соняшнику, картоплі, цукрового буряка і в першу двадцятку виробників пшениці, кукурудзи, ріпаку, молока. Зроблено висновок про те, що досягнення, які має агропродовольча сфера, попри всі проблеми, забезпечили Україні експортну орієнтацію стосовно сільськогосподарської сировини (табл.5).

Результатом продуманої зовнішньоторговельної агропродовольчої політики країни повинні стати повноправна участь України в системі світової торгівлі, реалізація переваг міжнародного поділу праці та кооперації, розвиток економічного співробітництва з країнами світу. Приєднання до СОТ зачіпає інтереси українського сільського господарства - вона на світовому ринку повинна бути конкурентоспроможною. Проведення єдиної економічної, фінансової, бюджетної, соціальної та зовнішньоекономічної політики в агропродовольчій сфері дозволить успішно вирішити проблему підйому сільської економіки, наситити ринок продуктами харчування вітчизняного виробництва, прискорити реалізацію аграрних перетворень, підвищити конкурентоспроможність української агропродовольчої сфери економіки.

Місце України у світовому сільськогосподарському експорті

Продукція	Роки							
	1992	2000	2005	2006	2007	2008	2011	2012
Пшениця	14	...	9	7	8	11	7	7
Ячмінь	14	8	3	3	2	3	1	2
Овес	..	11	11	19	...	...	18	...
Кукурудза	...	13	7	5	8	9	7	5
Гречка	...	10	5	8	15	17	14	12
Насіння соняшнику	10	2	3	14	6	4	7	6
Ріпак	15	9	10	9	4	3	2	2
Олія соняшникова	6	2	2	2	1	1	1	1
Молоко сухе знежирене	...	11	9	9	7	13	10	15
ВРХ на м'ясо	15	9	9	12	20	16	18	18
Сир цільного коров'ячого молока	...	...	13	12	19	16	16	17

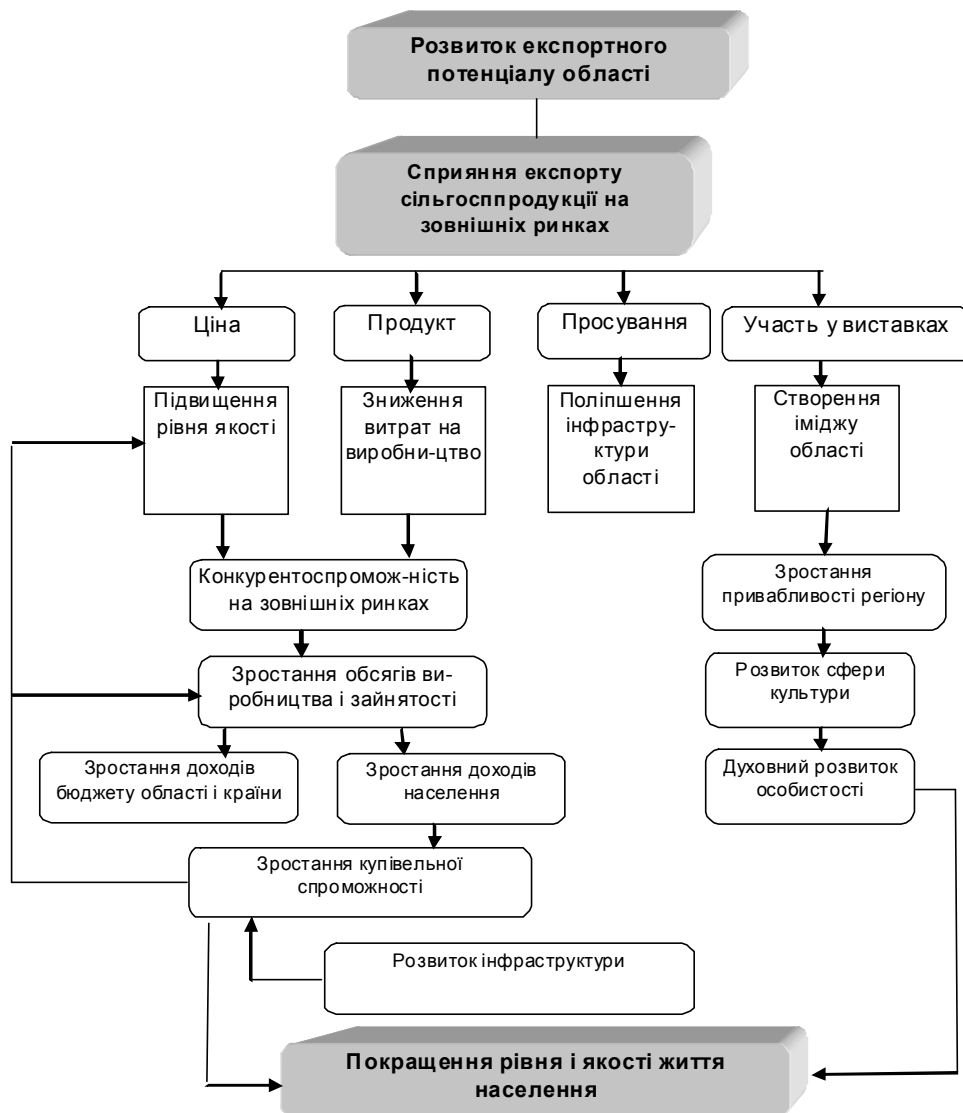

Рис. 2. Модель сприяння експорту продукції агропродовольчої сфери та його вплив на розвиток області

Проблемними питаннями залишаються неефективні заходи підтримки та стимулювання збільшення обсягів експорту, притоку іноземних інвестицій, розвитку міжрегіонального співробітництва, зокрема її економічної складової; скасування пільгового режиму оподаткування у спеціальній економічній зоні «Миколаїв», обмежений доступ до програм та ініціатив ЄС в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства Європейської політики сусідства. У зв'язку з цим на рис. 2 представлена модель сприяння експорту продукції агропродовольчої сфери та її вплив на розвиток Миколаївської області.

Отже, ключова роль у розвитку та реалізації аграрної зовнішньоекономічної політики залишається за державою, на яку покладається завдання формування за участю всіх зацікавлених сторін комплексу взаємопов'язаних заходів, спрямованих на ефективне включення агропродовольчої сфери країни в систему світогосподарських зв'язків з урахуванням перспектив та тенденцій розвитку кон'юнктури світових агропродовольчих ринків та можливостей національних експортоорієнтованих галузей.

У п'ятому розділі «**Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери**» розглянуто роль мит і тарифів як методу стимулювання експорту продукції агропродовольчої сфери, доведено необхідність розвитку інфраструктурного забезпечення ЗЕД, доведено вплив зовнішньоторговельної політики держави на ефективність здійснення ЗЕД в агропродовольчій сфері.

В табл. 6 представлено порівняння тарифів в Україні і в країнах ЄС на різні види аграрної продукції.

Таблиця 6

Рівень тарифного захисту в Україні і ЄС по деяких видах продукції

Товарна група	Україна			ЄС		
	Середній зв'язаний тариф, %	Середній тариф РНС, 2013р., %	Максимальний тариф РНС, 2013р., %	Середній зв'язаний тариф, %	Середній тариф РНС, 2013р., %	Максимальний тариф РНС, 2013р., %
Живі тварини, м'ясо і м'ясопродукти	13,0	11,0	20	24,3	23,2	140
Молоко і молочні продукти	10,0	10,0	10	57,6	49,4	205
Овочі, фрукти і живі рослини	13,1	9,9	20	11,5	11,3	170
Зерно і продукти його переробки	12,7	12,7	20	16,3	17,5	167
Цукор і кондитерські вироби	17,5	17,5	50	29,1	27,5	131
Продукти сільського господарства	11	9,5		13,8	13,5	

Ця таблиця свідчить про деяку несиметричність у торговельних режимах, зокрема, у рівнях тарифного захисту сільського господарства. Таким чином, на основі проведеного дослідження була висунута гіпотеза 7: про необхідність змін митно-тарифної системи у зв'язку з участю України в СОТ. Проведений

аналіз впливу тарифів та цінової конкурентноздатності був зроблений за 2000-2013 рр. Для зіставлення даних ставки специфічних імпорتنих тарифів були конвертовані у свої адвалерні еквіваленти. Оцінка впливу тарифів та цінової конкурентноздатності була проведена для пшениці м'якої, не насінневої, насіння соняшнику і свинини. В результаті були зроблені висновки про те, що рівень захисту внутрішнього ринку пшениці є достатнім, а зниження імпортного тарифу не вплине на ціни та доходи сільськогосподарських виробників від реалізації пшениці. За ціною ця продукція є більш конкурентноздатною порівняно з ціною аналогічного імпортного товару. Проведені розрахунки свідчать також про високий рівень конкурентноздатності вітчизняного насіння соняшника. Пропозиція насіння соняшника є достатньою не тільки для задоволення зростаючих потреб харчової промисловості, а і для експорту насіння. Обидва товари як насіння соняшника, так і соняшникова олія є експортними товарами. Ситуація граничної конкурентноздатності свинини вітчизняного виробництва пояснюється тим, що більшість поголів'я свиней (65%) відгодовується в господарствах населення, що характеризується високими витратами кормів та праці, низькою продуктивністю тварин порівняно з виробництвом на спеціалізованих крупних свинокомплексах. Зменшення доходів сільськогосподарських виробників не буде суттєвим через те, що існує різна сегментація ринку імпортованої свинини та виробленої в Україні. Так, імпортна морожена свинина надходить на переробку, тоді як свинина, яка вирощується у населення, реалізується у вигляді свіжого м'яса та продуктів домашньої переробки на ринках міст та селищ, а більша частина споживається в самих домогосподарствах.

Був розроблений сценарій розвитку підприємств агропродовольчої сфери Миколаївської області. В результаті побудови і вирішення регресійної моделі для прогнозування врожайності зернових культур було отримано рівняння експоненційної регресії від 4 факторів:

$$Y = 1,013^{X_1} * 3,912^{X_2} * 1,001^{X_3} * 1,003^{X_4}$$

де x_1 - дози внесення мінеральних добрив на 1 га сівозмінної площі, кг діючої речовини;

x_2 - питома вага посівів зернобобових в структурі посівних площ, %;

x_3 - кількість опадів, мм за рік;

x_4 - середня температура січня, °С.

Для прогнозування молочної продуктивності стада було отримано степенева регресія від 3 факторів:

$$Y = X_1^{-0,534} * X_2^{2,088} * X_3^{0,0128}$$

де x_1 - вихід телят на 100 корів, гол;

x_2 - загальні витрати кормів, ц корм.од на 1 ц продукції.;

x_3 - фондоозбросеність, тис. грн на 1 працівника, зайнятого в тваринництві.

На основі проведених розрахунків був зроблений прогноз виробництва основних видів продукції агропродовольчої сфери при різних сценаріях (табл. 7).

**Прогноз виробництва основних видів продукції
при різних сценаріях, тис. ц.**

Показники	2008-2012рр. (в серед- ньому)	2013 р.	2014 р.		
			абс.	%	
				до 2008-2012 рр. (II)	2013р. I
Валовий збір:					
- зернових і зернобобових	23505,7	23683,1	24308,7	130,9	102,6
-насіння соняшнику	5521,7	6046,1	6532,7	130,0	108,0
- овочів відкритого ґрунту	3209,3	3273,5	3594,4	131,0	109,8
- картоплі	1731,6	1818,2	1991,3	133,0	109,5
Виробництво м'яса в забійній вазі, тис.т	44,0	48,5	49,0	123,4	111,4
Виробництво молока, тис.т	366,8	411,0	419,1	124,8	114,3

При складанні прогнозу як показник забезпеченості використовувалася динаміка виробництва продуктів харчування з розрахунку на душу населення.

Пропонований метод двохкритеріального аналізу стану агропродовольчої сфери був створений на основі інструментарно- методичної бази класичних теорій міжнародної торгівлі. Модель двохкритеріального аналізу агропродовольчого ринку «продовольча незалежність - конкурентоспроможність» дозволяє дати інтегральну оцінку ефективності аграрної політики на основі міжкраїнного порівняльного аналізу, а також провести кластеризацію видів продукції для визначення пріоритетних методів захисту і підтримки. Економічний зміст порогового значення індексу виявлених (відкритих) порівняльних переваг галузі (RCA) ґрунтується на здатності агропродовольчої сфери наповнювати внутрішній і зовнішній ринки власною продукцією успішніше, ніж це роблять зарубіжні конкуренти.

На рис. 3 представлені дані щодо розміщення основних видів продукції за кодами 01-24 УКТ ЗЕД. У I квадрант (товари конкурентоспроможні на внутрішньому і зовнішньому ринку; продовольче забезпечення перевищує рівень продовольчої незалежності) потрапили такі товари – зернові, молоко і молочна продукція, мед та яйця. Зазначимо, що перерахована тваринницька продукція не експортується на зовнішні ринки. У III-ому квадранті (продукція неконкурентоспроможна на зовнішньому ринку і заміщається імпортом; продовольче самозабезпечення нижче рівня продовольчої незалежності) знаходяться такі види продукції як кава, чай, прянощі, квіти і живі рослини. Даний вид продукції імпортується Україною з-за кордону. IV-й квадрант (товари неконкурентоспроможні на зовнішньому ринку; продовольче самозабезпечення перевищує рівень продовольчої незалежності) представлений овочами, рибою та ракоподібними, м'ясом, їстівними плодами, горіхами та цитрусовими.

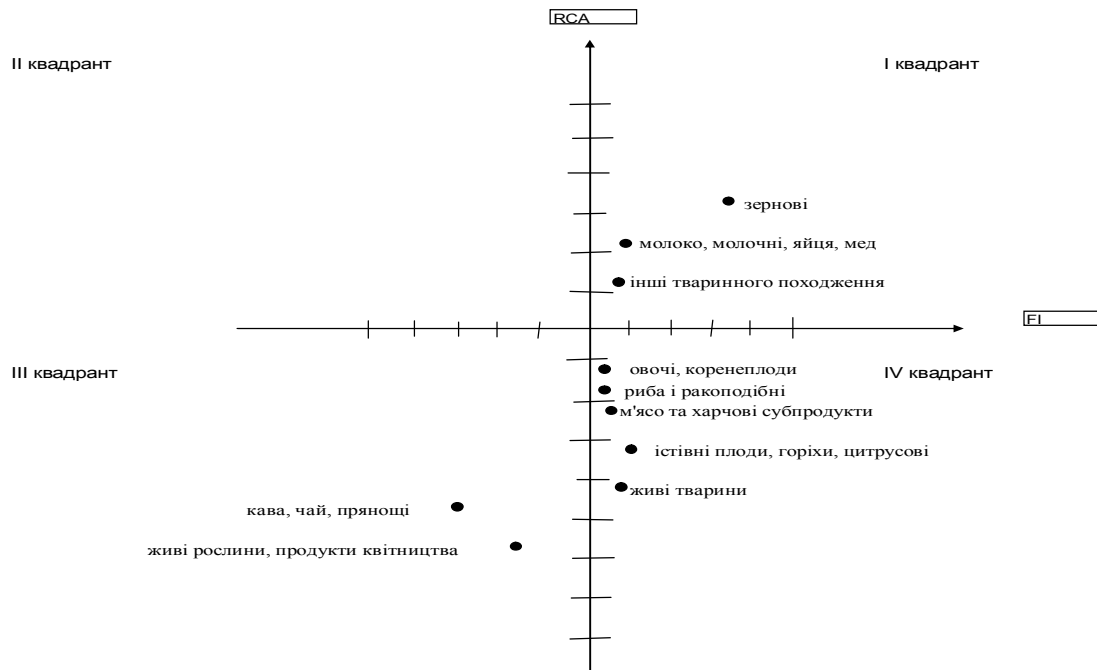

Рис. 3. Порівняльний аналіз конкурентоспроможності та продовольчої незалежності деяких видів агропродовольчої продукції

Представлена модель дозволяє здійснити розробку пріоритетів захисту продовольчого ринку шляхом вирішення наступних завдань: розбиття продовольчих товарів на групи об'єктів, схожих з погляду критеріїв продовольчої незалежності і конкурентоспроможності; визначення типів і оцінка достатності заходів захисту продовольчого ринку і інших заходів щодо регулювання агропродовольчої сфери; міжнародне зіставлення стану продовольчих ринків з опорою на зіставну міжнародну статистику і дані СОТ про заходи захисту; двохкритеріальний аналіз динаміки, тобто тенденцій розвитку продовольчого ринку, що дозволяє оцінити ефективність вживаних заходів захисту ринку і своєчасно їх коригувати.

Відмітимо, що вплив на економіку України перебування в складі СОТ протягом останніх п'яти років не набув системного характеру. Позитивний ефект від вступу до СОТ в даний час переважно пов'язаний з очікуваними довгостроковими якісними структурними зрушеннями в національній економіці. Так, позитивним наслідком отримання Україною членства в СОТ став початок переговорів з ЄС щодо укладання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, зокрема, щодо створення поглибленої зони вільної торгівлі.

Узагальнюючи результати економічної динаміки в період набуття Україною членства в СОТ зазначимо, що цей період характеризується початком нового етапу розвитку відкритої моделі національної економіки України, що знайшло відображення, передусім, у зміні структури торгівлі з її основними партнерами. Проте, як показав аналіз, вплив членства СОТ на якісні характеристики зовнішньоекономічної позиції України є обмеженим.

Таким чином, на основі проведеного дослідження була висунута гіпотеза 8: про вплив зовнішньоторговельної політики держави на ефективність здійснення ЗЕД підприємств агропродовольчої сфери.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі теоретичного узагальнення обґрунтовано методологічні та методичні засади і розроблено практичні рекомендації щодо вирішення важливої наукової і практичної проблеми формування стратегії та механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери. За результатами дослідження зроблено висновки теоретичного, методологічного і науково-прикладного характеру:

1. Зовнішньоекономічна діяльність в агропродовольчій сфері є засобом, за допомогою якого підприємства мають можливість та зобов'язані реалізувати на зовнішніх ринках свої потенційні порівняльні переваги в масштабності та ефективності виробництва продукції, продуктивності власних матеріальних, земельних, трудових та інших ресурсів. Інтегрованими показниками цих переваг в аграрному і харчовому виробництві є вартість, якість та ліквідність сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Зважаючи на це, зовнішньоекономічна діяльність в агропродовольчій сфері розглядається як взаємовигідні економічні відносини суб'єктів ЗЕД та іноземних суб'єктів господарської діяльності, які мають місце в Україні та за її межами і економічним середовищем яких є агропродовольча сфера.

2. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств агропродовольчої сфери з огляду організаційних, економічних, управлінських та адаптаційних аспектів у даний час проходить складний історичний етап становлення, функціонує в жорсткому і деформованому режимі. Ця важлива сфера знаходиться в просторі своєрідних неузгоджених, а також діаметрально протилежних умов: з одного боку, – в динамічних і нерідко несприятливих для України глобальних процесах та явищах світової економіки, а з другого – в недосконалому й інертному національному або, точніше, в регіональному середовищі, з точки зору формування та своєчасного запровадження досконалої нормативно - законодавчої бази.

3. В результаті дослідження доведено, що одним з найважливіших аспектів формування і реалізації стратегії ЗЕД підприємств агропродовольчої сфери є забезпечення збалансованості їх розвитку з врахуванням як внутрішніх потреб у продовольчій продукції, так і необхідності здійснення ЗЕД. Тому потреба в матеріально-технічних і трудових ресурсах при реалізації тих або інших варіантів стратегічного розвитку повинна визначатися на основі найпрогресивніших технологій і проектів, але порівнюватися з реальними можливостями підприємства в конкретні періоди. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності має бути складовою загальної стратегії. Кожне підприємство є унікальною системою, на яку впливає зовнішнє середовище, що його оточує і його вплив також носить специфічний характер.

Отже, застосування до всіх суб'єктів господарської діяльності єдиної універсальної моделі стратегічного управління не є доцільним, конкретне підприємство потребує індивідуального підходу, в якому враховуються особливості внутрішнього та зовнішнього середовища його функціонування, та який спирається на відповідні загальнонаукові та методичні положення.

4. Незважаючи на вплив міжнародної фінансової кризи на економіку країни та скорочення обсягів експорту у 2012 р. на 11 % Україна залишається важливим світовим експортером багатьох видів сільськогосподарської продукції, займаючи перше місце по експорту насіння соняшнику, олії та ячменю, друге по експорту рапсу та п'яте по експорту зерна. Здійснення зовнішньоекономічної діяльності впливає і на рівень відкритості економіки. Протягом 2009-2012рр. зовнішньоторговельний оборот збільшився на 9 %, обсяги експорту і імпорту зросли на 4,3 % і 16,7 % відповідно. Зовнішньоторговельне сальдо зменшилося, але все одно воно залишається позитивним, як і за всю історію незалежності України. У другій половині 2011 р. активно зростав експорт продукції АПК (у цілому за рік – на 28,9%). Унаслідок рекордного врожаю зернових та соняшнику і сприятливої кон'юнктури на зовнішніх експорт цих груп збільшився на 46,6 та 30,5% відповідно. Найбільшу питому вагу у зовнішньоторговельному обороті мають Київська, Одеська, Дніпропетровська, Харківська та Миколаївська області, на які припадає третина обороту агропродовольчої сфери країни. В п'ятірку лідерів з експорту входять Київська, Миколаївська, Одеська, Вінницька і Харківська області, на які припадає 38,7 % загальної торгівлі цією продукцією. В найбільшій мірі аграрну продукцію імпортували підприємства з Київської, Донецької, Харківської, Одеської та Дніпропетровської області - 41,8 % загального імпорту цієї продукції.

5. В результаті проведеного кластерного аналізу було виділено 6 кластерів, в яких роль сільського господарства є різною. Звідси і роль експорту аграрної продукції в цих регіонах також різна. Дослідження зовнішньоекономічної діяльності в розрізі областей висвітлюють певні суперечності в розвитку, які виявляються в наступному: диспропорції в зовнішній торгівлі, наявність активних та депресивних територій, що пояснюється географічним розміщенням області, її ресурсно-сировинною базою, наявністю експортоорієнтованих підприємств, конкурентоспроможністю продукції тощо; деякі області є пасивними щодо експортної діяльності та поповнення експортної бази держави. Слід відмітити, що дезактивні області в зовнішньоекономічній діяльності не мають прямого впливу на формування експортного потенціалу України загалом. Це вносить певні суперечності на внутрішньому державному рівні, пов'язані з тим, що експортоорієнтовані області працюють на фінансове покращення та збагачення власних територій, тоді як неактивні в ЗЕД регіони – на українську економіку та вітчизняний ринок. Області, що мають більшу питому вагу ресурсно-сировинного забезпечення мають значні переваги в виробництві суспільно корисних товарів та послуг. Інші, що володіють великою кількістю підприємств

знаходяться в кризовому становищі, що спричинено вибором спеціалізації, застарілим технічним обладнанням, звідси високим рівнем собівартості продукції та низьким рівнем конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності поставив Уряд перед необхідністю реалізації принципу соціально-економічного розвитку в плані самостійності, зростанні відповідальності регіонів, взаємному розподілі прав між державою та іншими учасникам зовнішньої торгівлі, хоча державна підтримка ЗЕД підприємств є важливою складовою їх розвитку.

6. Аналіз державної підтримки підприємств по класифікації СОТ показав, що заходи по лібералізації підтримки агропродовольчої сфери припускають не її скасування, а лише зміну структури і напрямів. Представлений комплекс моделей державної підтримки демонструє можливість ефективної дії на аграрну сферу в нових умовах. Перевага моделей – в можливості їх модифікації. Приведення у відповідність багатьох державних програм бюджетної підтримки агропродовольчої сфери із вимогами до заходів „зеленого кошику” дає можливість збільшити програми підтримки, які не можуть бути виведеними із „жовтого кошику”. Перенесення окремих програм підтримки із „жовтого кошику” у „зелений” має передбачати зміну умов, способів і термінів надання підтримки.

7. Основним показником, який характеризує рівень продовольчої безпеки країни, є фізична доступність продовольства. Аналіз конкурентоспроможності агропродовольчого комплексу і рівня продовольчої незалежності виявив наступну суперечність: агропродовольчий комплекс України, що володіє високою забезпеченістю природними ресурсами, виробляє продукцію, яка в цілому є неконкурентоспроможною не тільки на зовнішньому, а в багатьох випадках і на внутрішньому ринку. Країна забезпечує критерії продовольчої безпеки в недостатній мірі, що свідчить про низьку ефективність аграрної політики. При складанні прогнозу як показник забезпеченості в дослідженнях використовувалася динаміка виробництва продуктів харчування з розрахунку на душу населення. Для прогнозування можливих обсягів виробництва і експорту аграрної продукції з Миколаївської області були використані методи кореляції з визначеннями факторів з використанням коефіцієнту конкордації, що були покладені в можливий сценарій розвитку агропродовольчої сфери області. До кінця прогнозованого періоду (2013-2014рр) Миколаївська область може вийти на рівень душевого споживання м'яса, що відповідає медично-обґрунтованій нормі, і істотно збільшити споживання молока. В майбутній період сільське господарство зможе забезпечити внутрішньорегіональний ринок достатньою кількістю продуктів харчування, необхідних для задоволення потреб громадян по науково обґрунтованих фізіологічних нормах. Крім того, область зможе значну частину продукції експортувати за межі держави.

8. Ключовим завданням податкового стимулювання експортно-імпоротної діяльності суб'єктів господарювання на аграрному ринку має стати сприяння імпорту необхідних для внутрішнього виробництва товарів,

збільшення обсягів експорту. Вітчизняні експортери повинні мати вільний доступ до іноземних виробничих ресурсів за світовими цінами. Тому необхідно зменшити вплив тарифного та нетарифного регулювання на ці галузі, забезпечити своєчасне відшкодування податку на додану вартість. Ці заходи підвищать конкурентоспроможність вітчизняних товарів на зовнішньому ринку.

9. Поряд з іншими проблемами діяльності вітчизняних сільгоспвиробників тривалий час була відсутня інфраструктура цивілізованих оптових сільськогосподарських ринків, що помітно гальмує динаміку розвитку ЗЕД. Повільно формується мережа оптових продовольчих та плодоовочевих ринків, аукціонів живої худоби та птиці. Відчувається нагальна потреба у створенні служб, які б вивчали кон'юнктуру аграрного ринку для прогнозування та поширення маркетингової інформації серед товаровиробників. Окрім цього, функціонування системи оптових ринків може бути використане як ефективний інструмент держави у процесі управління заходами реалізації аграрної політики національного та регіонального рівня і забезпечити не лише продовольчу безпеку країни, а і підвищити конкурентоспроможність національної аграрної продукції на міжнародному рівні і, на цій основі, ефективності зовнішньоекономічної діяльності.

10. Індекси виявленої конкурентної переваги Баласса та Лафая показують, що зараз найбільш конкурентоспроможними українськими товарами у світі є чорні метали та вироби з них, зернові та олійні культури, добрива, залізничне обладнання. Індекс Баласса або індекс RCA - показник, що характеризує співвідношення частки товару в загальному обсязі експорту країни та частки експорту цього продукту в загальному світовому експорті. Індекс Лафая дає нам переваги індивідуальної товарної групи. Додатне значення індексу характеризує наявність відносної переваги стосовно певної продукції. За останні роки перелік товарів, які мають конкурентні переваги на світовому ринку, фактично не змінився, що ще раз підтверджує низьку диверсифікованість експорту і незмінність його структури. Аналіз рівня диверсифікації експорту свідчить про його досить високу концентрацію. Так, індекс Хіршмана збільшився з 0,189 у 2004 р. до 0,203 у 2008 р., але в подальшому він дещо знизився і в 2011р. склав 0,192. Індекс диверсифікації експорту коливався в діапазоні з 0,587 до 0,611. Найнижче значення, що свідчить про найвищий рівень диверсифікації, було зафіксовано у 2007 р. Рівень концентрації експорту області, оцінений за індексом Хіршмана, є достатньо високим і коливався в межах від 0,171 до 0,203.

11. Модель двокритеріального аналізу агропродовольчого ринку «продовольча незалежність - конкурентоспроможність» дозволяє дати порівняльну оцінку вітчизняному агропродовольчому комплексу. Були визначені 4 групи товарів - товари конкурентоспроможні на внутрішньому і зовнішньому ринку; продовольче забезпечення перевищує рівень продовольчої незалежності, в яку потрапили такі товари – зернові, молоко і молочна продукція, мед та яйця. До групи продукції неконкурентоспроможної на

зовнішньому ринку і яка заміщається імпортом; продовольче самозабезпечення нижче рівня продовольчої незалежності включаються такі види продукції як кава, чай, прянощі, квіти і живі рослини. Даний вид продукції імпортується Україною з-за кордону. В групу товарів неконкурентоспроможних на зовнішньому ринку; продовольче самозабезпечення перевищує рівень продовольчої незалежності потрапили овочі, риба та ракоподібні, м'ясо, їстівні плоди, горіхи та цитрусові.

12. Проведений кластерний аналіз дав підставу розглянути можливість створення аграрного зернового кластеру в Миколаївській області. Підставою для формування агропромислового кластеру є наявність сировинної бази, достатня кількість населення, сприятливі кліматичні умови, необхідність сприяння росту зайнятості населення у сфері переробки продукції. Кластер не є юридичною особою, а його учасники взаємодіють між собою на договірних засадах. В основу кластеру було покладено розуміння кластеру як системи, що спрямована на забезпечення розвитку зерновиробництва і сприяння зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери через налагодження взаємовідносин ядра кластера з зацікавленими сторонами і яка реалізується через взаємодію внутрішніх складових і побудована на взаємовідносинах підприємств агропродовольчої сфери із державою, переробниками, освітнім сектором, реалізацією тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Назарова Л.В. Формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрної сфери України: практичний і теоретичний аспект: монографія / Л.В.Назарова. – Херсон: Грінь Д.С., 2013. – 454 с.

2. Формування економічного потенціалу південного регіону України: монографія / Л.В.Назарова, І.Т.Кіщак, В.В.Лагодієнко, С.П.Шевчук та ін.. – Миколаїв, Іліон, 2014. – 336 с. – (*Особистий внесок: здійснено аналіз впливу зовнішньоекономічних зв'язків на формування потенціалу підприємств Миколаївської області*).

3. Назарова Л.В. Реалізація експортного потенціалу агропромислового комплексу України в умовах глобалізації світової економіки / Л.В.Назарова // Сучасні тенденції розвитку аграрної економіки: монографія / Під ред. Нестерчук Ю.О. – Умань: Видавець «Сочинський», 2011. – С.57-61. – (*Особистий внесок: здійснено аналіз використання експортного потенціалу агропромислового комплексу України в умовах глобалізації світової економіки*).

4. Назарова Л.В. Розвиток ринку агропродовольчої продукції: світові тенденції і вітчизняні перспективи / Л.В.Назарова // Стан, тенденції та перспективи розвитку аграрної економіки: монографія / Під ред. Ю.О.Нестерчук (Частина 2). – Умань: Видавець «Сочинський», 2012. – С.187-193. – (*Особистий внесок: зроблено аналіз розвитку ринку агропродовольчої продукції, розглянуті тенденції, що відбуваються на світовому ринку*).

5. Назарова Л.В. Стратегія розвитку агропродовольчого ринку в контексті набуття Україною членства у СОТ та інтеграції з ЄС / Л.В.Назарова // Соціально-економічні аспекти аграрного сектору економіки України: монографія / Під ред. Ю.О.Нестерчук. – Умань: Видавець «Сочінський», 2012. – С.102-106. – *(Особистий внесок: розглянута стратегія розвитку агропродовольчого ринку в контексті набуття Україною членства у СОТ та інтеграції з ЄС).*

6. Назарова Л.В. Формування кластерних утворень як передумова ефективної зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств / Л.В.Назарова // Стан та передумови стійкого розвитку аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів у світовій економіці. Під ред. Ю.О.Нестерчук. – Умань: Видавець «Сочінський», 2013. – С.242-245. – *(Особистий внесок: розглянуті можливості формування кластерних утворень для підвищення ефективності здійснення ЗЕД підприємствами агропродовольчої сфери).*

Статті у наукових фахових виданнях:

7. Назарова Л.В. Тенденції розвитку міжнародних торговельних відносин Миколаївської області / Л.В.Назарова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – №3(31) – 2005.– С.60-64

8. Назарова Л.В. Розвиток ринку тваринницької продукції у світі і перспективи України на ньому / Л.В.Назарова // Економіка: проблеми теорії і практики. Зб. наук. праць. Вип. 197: Том 1. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2004. – С. 197-199.

9. Назарова Л.В. Становлення і розвиток біржового ринку продукції сільського господарства в регіоні / Л.В.Назарова // Вісник ХНАУ. Зб. наук. праць. Вип. 10. – Х.: ХНАУ. – 2006. – С. 80-84.

10. Назарова Л.В. Становлення біржового ринку продукції сільського господарства в Україні / Л.В.Назарова // Регіональна економіка. – 2006.– № 3. – С.46–52.

11. Назарова Л.В. Тенденції розвитку міжнародних торговельних відносин світу і України / Л.В.Назарова // Культура народів Причорномор'я – №123 – С.124-127.

12. Назарова Л.В. Зовнішня торгівля України як провідна ланка міжнародних економічних відносин / Л.В.Назарова // Таврійський науковий вісник: Наук. Журнал. – Вип. 57. – Херсон: Айлант, 2008. – С.186-191.

13. Назарова Л.В. Роль і значення транспортної логістики у зовнішньоекономічній діяльності підприємств / Л.В.Назарова // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Випуск 253: В 7 т. – Т. II. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2009. – С.378-382

14. Назарова Л.В. Роль експортно-імпортних операцій з агропромисловою продукцією для України / Л.В.Назарова // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Випуск 252: В 6 т. – Т. 5. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2009. – С.1264-1270.

15. Назарова Л.В. Основні тенденції та перспективи підприємств – виробників плодоконсервної продукції на зовнішніх ринках / Л.В.Назарова // Управління розвитком: Зб. наук. праць. – Випуск 4 (101):– Х.: ХНЕУ, 2011. – С.171-174

16. Назарова Л.В. Розвиток інвестиційних процесів в АПК України: стан, проблеми, перспективи / Л.В.Назарова // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 1 (10). – С. 71-76.

17. Назарова Л.В. Необхідність формування ефективної системи продовольчої безпеки в Україні / Л.В.Назарова // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 113. – Х.: ХНТУСГ, 2011. – С. 199-204

18. Назарова Л.В. Економічні умови залучення іноземних інвестицій в процесі активізації підприємств агропродовольчої сфери Миколаївщини / Л.В.Назарова // Вісник СНАУ. Серія «Економіка і менеджмент». Вип.5/2 (47). – 2011. – С.119-123.

19. Назарова Л.В. Проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери в умовах зміни внутрішнього і зовнішнього середовища / Л.В.Назарова // Зб. наук. праць ХНАУ. Вісник ХНАУ: Серія «Економічні науки». – Х.: 2011. – № 12. – С.113-119.

20. Назарова Л.В. Основні стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропромислового комплексу / Л.В.Назарова // Наукові праці ПДАА. Вип.3. – Т.1. Економічні науки. – Полтава: ПДАА. – 2011. – С. 193-197.

21. Назарова Л.В. Необхідність державної підтримки підприємств експортерів / Л.В.Назарова // Регіональна бізнес-економіка. – 2012. – №3 (35). – С.40-45.

22. Назарова Л.В. Збалансованість зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери в умовах глобалізації світової економіки / Л.В.Назарова // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1 (13). – С.175-180.

23. Назарова Л.В. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік / Л.В.Назарова // Науковий вісник Національного гірничого університету, тематичний випуск «Економіко-правові умови діяльності підприємств», 2011. – С.5-9.

24. Назарова Л.В. Україна і СОТ: проблеми і перспективи / Л.В.Назарова // Економіка: проблеми теорії і практики. Зб. наук. праць. Вип.. 224: Том III. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2007 – С. 802-808.

25. Назарова Л.В. Конкурентоспроможність підприємств агропродовольчої сфери України на світових ринках / Л.В.Назарова // Зб. наук. праць ХНАУ. Вісник ХНАУ: Серія «Економічні науки». – Харків. – 2012. – № 15. – С.100-104.

26. Назарова Л.В. Зростання цін на світовому продовольчому ринку: наслідки і перспективи для України / Л.В.Назарова // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький. – 2012. – № 3. – Т.3. – С.72-76.

27. Назарова Л.В. Необхідність тарифного захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції / Л.В.Назарова // Экономика и управление. – 2012. – № 5. – С.65-70.

28. Назарова Л.В. Необхідність розвитку інфраструктурного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери / Л.В.Назарова // Бізнес-Інформ. – 2012. – №11. – С.158-161.

29. Назарова Л.В. Забезпечення продовольчої безпеки в умовах світової продовольчої кризи / Л.В.Назарова // Науковий вісник МНУ ім.В.О.Сухомлинського: економічні науки. – 2014. - №3. – С.29-35.

30. Назарова Л.В. Необходимость государственной поддержки предприятий-экспортеров агропродовольственной продукции / Л.В.Назарова // Культура народов Причерноморья. – 2013. – № 260. – С. 52-57.

31. Назарова Л.В. Стратегия развития агропродовольственной сферы в контексте участия Украины в ВТО / Л.В.Назарова // Культура народов Причерноморья. – 2013. – № 247. – С. 154-158.

32. Назарова Л.В. Перспективы Украины на мировых рынках продовольствия / Л.В.Назарова // Культура народов Причерноморья. – 2014. – № 271. Т. 2. – С. 24-29.

Матеріали конференцій:

33. Назарова Л.В. Роль зовнішньоекономічної діяльності для розвитку аграрного сектору Миколаївської області / Л.В.Назарова // Продуктивні сили та продовольча безпека країни: міжн.наук.-практ. конф., 23-24 травня 2010 р. – Київ. – С.233-236.

34. Назарова Л.В. Зовнішньоекономічна діяльність як фактор розвитку аграрного сектору Миколаївщини / Л.В.Назарова // Проблеми розвитку соціально-економічних систем в контексті глобалізаційних викликів: міжн. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених., 22-25 вересня 2010 р. – Хмельницький. – С.37-40.

35. Назарова Л.В. Перспективи зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК / Л.В.Назарова // Соціум. Наука. Культура: Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 22-24 січня 2011 р. – Київ. – С.5-6.

36. Назарова Л.В. Особливості ціноутворення у зовнішній торгівлі / Л.В.Назарова // Участь молоді у розвитку економіки та суспільства України: всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молод.вчених, 17-19 лютого 2011 р. – Київ. – С.6.

37. Назарова Л.В. Роль інновацій у розвитку експортного потенціалу аграрного сектору / Л.В.Назарова // Сучасна наука в мережі інтернет: Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 22-24 лютого 2011 р. – Київ. – С.60-62.

38. Назарова Л.В. Фактори зовнішньоекономічної діяльності і їх вплив на ефективність в АПК / Л.В.Назарова // Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку України: міжн. наук.-практ. конф. – Макіївка. – 16-17 лютого 2011 р. – С.170-172.

39. Назарова Л.В. Зовнішньоекономічна діяльність як фактор продовольчої безпеки / Л.В.Назарова // Науковий потенціал 2011: Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 21-23 березня 2011 р. – К. – С.58-60
40. Назарова Л.В. Необхідність розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери / Л.В.Назарова // Актуальні питання теорії і практики менеджменту: міжн. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. – Луганськ. – 16-18 березня 2011 р. – С.220-222.
41. Назарова Л.В. Необхідність формування експортного потенціалу підприємств в сучасних умовах / Л.В.Назарова // Проблеми глобалізації та моделі стійкого розвитку економіки: міжн. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. – Луганськ. – 23-25 березня 2011 р. – С.364-366.
42. Назарова Л.В. Експортні можливості підприємств АПК: проблеми і перспективи / Л.В.Назарова // Інформаційно-аналітичні аспекти еволюційного розвитку економіки України у контексті світових тенденцій: наук.-практ. семінар. – Тернопіль. – 24 березня 2011 р. – С.23-26.
43. Назарова Л.В. Стан та проблеми розвитку сільського господарства Миколаївщини / Л.В.Назарова // Dny vedy – 2011 (Дні науки – 2011): Міжнародна наук.-практ. конф. 27 березня – 5 квітня 2011 р. – Прага (Чехія). – С.9-11.
44. Назарова Л.В. Основні тенденції розвитку харчової промисловості Херсонської області / Л.В.Назарова // Практичні аспекти наукових досліджень в галузях інформаційних технологій, економіки, математики і техніки: наук. інтернет-конф. – Тернопіль. – 30-31 березня 2011 р. – С.29-30.
45. Назарова Л.В. Адаптація зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу до умов світового ринку / Л.В.Назарова // Naukowa przestrzen Europy – 2011 (Наукова думка Європи – 2011): Міжн. наук.-практ. конф. 7– 15 квітня 2011 р. – Премишль (Польща). – С.35-37.
46. Назарова Л.В. Проблеми і перспективи підприємств агропродовольчої сфери України на зовнішніх ринках в умовах глобалізаційних процесів / Л.В.Назарова // Проблеми конструкції і розвитку форм самоорганізації людських спільнот: Міжн. наук.-практ. конф. 21- 28 квітня 2011 р. – Київ - Лондон. – С. 186-188.
47. Назарова Л.В. Інноваційний потенціал як фактор розвитку експортного потенціалу аграрного сектору / Л.В.Назарова // Інновації та трансфер технологій: від ідеї до прибутку: Міжн. наук.-практ. конф. 27-29 квітня 2011 р. – Дніпропетровськ. – С.92-93.
48. Назарова Л.В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств АПК і світова продовольча криза: наслідки і перспективи / Л.В.Назарова // Проблеми розвитку соціально-економічних систем в контексті глобалізаційних викликів: міжн. науково-практ. конф. студентів та молодих вчених., 5-8 травня 2011 р. – Хмельницький. – С. 45-47.
49. Назарова Л.В. Перспективи України на світових продовольчих ринках / Л.В.Назарова // Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин: Міжн. наук.-практ. конф. 19-20 травня 2011 р. – Умань. – С.32-34.

50. Назарова Л.В. Вплив процесів глобалізації на здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства / Л.В.Назарова // Маркетинг у третьому тисячолітті: Міжн. наук.-практ. конф. 18 травня 2011 р. – Донецьк. – С.194-195.

51. Назарова Л.В. Конкурентоспроможність експорту продукції АПК / Л.В.Назарова // Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку: Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. 19-21 травня 2011 р. –Київ. – С.67-69.

52. Назарова Л.В. Конкурентоспроможність сільського господарства в умовах глобалізації / Л.В.Назарова // Формування конкурентоспроможного виробничого потенціалу сільського господарства в умовах глобалізації розвитку: Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. 14-23 вересня 2011 р. – Харків, 2011. – С.96-98.

53. Назарова Л.В. Необхідність формування ефективного експортного потенціалу регіону в сучасних умовах / Л.В.Назарова // Інтеграційні процеси в економіці АПК: Всеукр. наук.- практ. конф. 28-30 вересня 2011 р. – Миколаїв, 2011. – С.176-178.

54. Назарова Л.В. Вплив процесів глобалізації на розвиток підприємств харчової промисловості / Л.В.Назарова // Розвиток менеджменту виробничої сфери в умовах глобалізації: Міжн. наук.-практ. конф. 29-30 вересня 2011 р. – Миколаїв. – С. 136-139.

55. Назарова Л.В. Стимулювання експорту як важлива складова державної підтримки підприємства / Л.В.Назарова // Актуальні питання сучасної економіки: Всеукр.заоч. наук.конф. 23 грудня 2011 р. - Умань. – С.29-30.

56. Назарова Л.В. Основні проблеми здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємствами АПК / Л.В.Назарова // Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери: ІХ Міжн. наук.-теоретична конф. 29-30 березня 2012 р. - Донецьк. – С.35-37.

57. Назарова Л.В. Необхідність розвитку експортного потенціалу підприємств агропродовольчої сфери / Л.В.Назарова // Підвищення конкурентоспроможності виробничого потенціалу сільського господарства в умовах сталого розвитку: Всеукр. наук.-практ. конф. Молодих учених, аспірантів і студентів 4-5 квітня 2012 р. – Харків, 2012. – С.174-176.

58. Назарова Л.В. Розвиток національних механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності у зв'язку із участю України в СОТ / Л.В.Назарова // Формирование современной науки: Третья Международная научно-практ.конф. 15-17 сентября 2012г. – Донецк. – С.13-17.

59. Назарова Л.В. Мита і тарифи як метод стимулювання експорту сільськогосподарської продукції / Л.В.Назарова // Розвиток механізмів функціонування економіки та фінансово-кредитного сектору в умовах євро інтеграційних процесів: Друга Всеукр. наук.-практ. конф. 18-20 жовтня 2012 р. – Сімферополь-Євпаторія. – С.56-59.

60. Назарова Л.В. Роль внешнеэкономической деятельности в развитии регионального аграрного сектора Украины / Л.В.Назарова // Молодежь и наука:

реальность и будущее: VI Межд. науч.-практ. конф, 2013. – Невинномысск. – С. 270-273.

61. Назарова Л.В. Стан харчової промисловості України та перспективи підприємств галузі на зовнішніх ринках / Назарова Л.В. // Сучасний соціокультурний простір: XI Міжн. наук. Інтернет- конф., 17-19 вересня 2014 р. – Київ. – С.2-8.

62. Назарова Л.В. Необхідність державної підтримки аграрних підприємств-експортерів / Л.В.Назарова // Структурні трансформації національних економік в умовах глобалізації: Міжн. наук.-практ. конф. 2014 р. – Миколаїв. – С. 80-82.

63. Назарова Л.В. Оцінка інвестиційного клімату для ефективного залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор Миколаївської області / Л.В.Назарова // Управління соціально-економічним розвитком держави, регіону, підприємства: II Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. 2014р. – Полтава. – С.266-269.

АНОТАЦІЯ

Назарова Л.В. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери: теорія, методологія, практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Одеська національна академія харчових технологій – Одеса, 2014.

Дисертація присвячена розробці та обґрунтуванню теоретико-методологічних основ та розробці практичних рекомендацій щодо формування стратегії та механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери.

У роботі розроблена концепція формування стратегії управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств агропродовольчої сфери, особливістю якої є ув'язка стратегічних цілей і завдань підвищення ефективності їх господарської діяльності зі стратегією забезпечення продовольчої безпеки країни, з урахуванням дотримання вимог СОТ за квотами та митного регулювання.

Запропоновано модель організаційно-економічного механізму координації зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропродовольчої сфери, яка інтегрує інструментарій регулювання на мікро- і мезорівні, передбачає створення в системі ринкової інфраструктури мережі регіональних центрів регулювання, основною метою яких є координація руху матеріальних, товарних та інформаційно-маркетингових потоків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчої сфери;

Обґрунтовано концепцію нарощування експортного потенціалу підприємств і організацій агропродовольчої сфери на основі активізації процесів міжгалузевої інтеграції, створення вертикальних і горизонтальних

інтегрованих структур у формі експортно-орієнтованих стратегічних альянсів і кластерів, що забезпечують взаємодію аграрних і переробних підприємств з державою, освітнім сектором, транспортної та торговельної інфраструктурою.

Удосконалено методичні засади оцінки цінової конкурентоспроможності продовольчої продукції вітчизняних виробників, які враховують щорічні коливання внутрішньої та світової кон'юнктури ринків, різницю внутрішніх і зовнішніх цін на продовольчу продукцію та очікуваного пов'язаного тарифу, що є максимальною межею захисту вітчизняного ринку відповідного товару в рамках СОТ.

Ключові слова: синергетична парадигма, концепція, агропродовольча сфера, підприємство, зовнішньоекономічна діяльність, державна підтримка, мито, економіко-математична модель, стратегія, зовнішні ринки.

АННОТАЦІЯ

Назарова Л.В. Стратегия внешнеэкономической деятельности предприятий аграрной сферы: теория, методология, практика. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 - экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Одесская национальная академия пищевых технологий. – Одесса, 2014.

Диссертация посвящена разработке и обоснованию теоретико-методологических основ и разработке практических рекомендаций по формированию стратегии и механизмов управления внешнеэкономической деятельностью предприятий агропродовольственной сферы.

В работе разработана концепция формирования стратегии управления внешнеэкономической деятельностью предприятий агропродовольственной сферы, особенностью которой является увязка стратегических целей и задач повышения эффективности их хозяйственной деятельности со стратегией обеспечения продовольственной безопасности страны, с учетом соблюдения требований ВТО по квотам и таможенного регулирования.

Предложена модель организационно-экономического механизма координации внешнеэкономической деятельности предприятий агропродовольственной сферы, которая интегрирует инструментарий регулирования на микро- и мезоуровне, предусматривает создание в системе рыночной инфраструктуры сети региональных центров регулирования, основной целью которых является координация движения материальных, товарных и информационно-маркетинговых потоков субъектов внешнеэкономической деятельности агропродовольственной сферы;

Обоснована концепция наращивания экспортного потенциала предприятий и организаций агропродовольственной сферы на основе активизации процессов межотраслевой интеграции, создания вертикальных и горизонтальных интегрированных структур в форме экспортно-ориентированных стратегических альянсов и кластеров, обеспечивающих

взаимодействие аграрных и перерабатывающих предприятий с государством, образовательным сектором, транспортной и торговой инфраструктурой.

Усовершенствованы методические основы оценки ценовой конкурентоспособности продовольственной продукции отечественных производителей, учитывающих ежегодные колебания внутренней и мировой конъюнктуры рынков, разницу внутренних и внешних цен на продовольственную продукцию и ожидаемого связанного тарифа, являющегося максимальным пределом защиты отечественного рынка соответствующего товара в рамках ВТО.

Предложен метод двукритериального анализа состояния системы предприятий агропродовольственной сферы «продовольственная независимость - конкурентоспособность», созданный на основе инструментально-методической базы классических теорий международной торговли с использованием индекса продовольственной независимости (FI) и модифицированного индекса Гринуэя-Милнера (индекс выявленных сравнительных преимуществ RCA);

Усовершенствована система инструментов оценки уровня концентрации экспорта продовольственной продукции, которая комплексно сочетает и согласовывает индекс Хиршмана; индекс диверсификации экспорта по товарным группам и общего количества тарифных линий (товарных позиций); индекс Баласса и индекс Лафая.

Усовершенствован инструментарий обоснования управленческих решений по объемам и структуре производства продовольственной продукции на экспорт, а именно: разработана экономико-математическая модель оптимизации структуры производства, переработки и экспорта продовольственной продукции, которая охватывает все этапы производства и продвижения продукции на иностранные рынки: от производства сырья - до реализации конечной продукции;

Получил дальнейшее развитие понятийно-терминологический аппарат менеджмента внешнеэкономической деятельности, а именно: уточнена сущность понятия «управление стратегией внешнеэкономической деятельности предприятий агропродовольственной сферы» в контексте современных требований и особенностей, возникающих в связи с участием страны в международных интеграционных процессах.

Предложен комплекс мероприятий институционального регулирования развития экспортного потенциала предприятий агропродовольственной сферы на макро-, мезо- и микроуровне, направленных на активизацию международных и межрегиональных торгово-экономических связей предприятий за счет комбинированных источников финансирования;

Обоснована концепция развития инфраструктуры внешнеэкономической деятельности предприятий агропродовольственной сферы, которая предполагает сочетание действия рыночных регуляторов с влиянием государственных институтов, обеспечивающих содействие экспорту и эффективную интеграцию аграрных и перерабатывающих предприятий в

систему международных связей на основе создания сети специализированных региональных центров развития их экспортного потенциала.

Усовершенствованы подходы к оценке и регулированию воздействия экспортно-импортных операций с продукцией на финансовое состояние предприятий агропродовольственной сферы, с учетом внутренней экономической ситуации и влияния институциональной среды.

Разработана концепция институциональной поддержки развития внешнеэкономической деятельности предприятий агропродовольственной сферы с учетом требований ВТО, а также задач гармонизации отечественных стандартов на продовольственную продукцию по международным стандартам НАССР.

Ключевые слова: синергетическая парадигма, концепция, агропродовольственная сфера, предприятие, внешнеэкономическая деятельность, государственная поддержка, пошлина, экономико-математическая модель, стратегия, внешние рынки.

SUMMARY

Nazarova LV International Business Strategy agro-food industry: theory, methodology, practice. - Manuscript.

Thesis for the degree of doctor of economic sciences, specialty 08.00.04 - economics and management of enterprises (by economic activity). - Odessa National Academy of Food Technologies. – Odesa, 2014.

The thesis is devoted to the development and substantiation of theoretical and methodological foundations and development of practical recommendations for strategy formation and mechanisms of international management companies agri sector.

The paper developed the concept of strategy formation of international management companies agri sector, which is the feature of linking strategic goals and objectives to improve their economic activities with the strategy of food security, subject to the requirements of the WTO quotas and customs regulations.

The model of organizational and economic mechanism of coordination of foreign economic activity of enterprises of agro sector, which integrates tools for micro adjustment and meso level, provides for a system of market infrastructure regulation network of regional centers, whose main purpose is to coordinate the movement of material, goods and information flows marketing sub 'objects of foreign economic activity agri sector;

The concept of increasing the export potential of enterprises and organizations of the agro-food sector on the basis of intensification of inter-sectoral integration processes, creating vertical and horizontal integrated structures in the form of export-oriented strategic alliances and clusters to interact agricultural and processing enterprises with the state education sector, transport and trade infrastructure .

Methodical principles of assessment of price competitiveness of domestic producers of food products, taking into account the annual fluctuations in the domestic and international market conditions, the difference of internal and external

prices for food products and related expected rate, which is the maximum protection of the domestic market of the product in the WTO .

Key words: synergetic paradigm, concept, Agricultural and Food Sector, enterprise, foreign trade, government support, tax, economic and mathematical model, strategy, foreign markets.

